

lo que están haciendo los demás, porque hasta esto lo ha hecho con «la fermesa, la tenacitat, la quotidiana dedicació a l'estudi de les paraules en els seus textos i contextos»¹.

José Antonio PASCUAL
Real Academia Española
Mar CAMPOS
Universidad de Santiago de Compostela

COLÓN, Germà / FERRANDO, Antoni (2011): *Les Regles d'esquivar vocables a revisió*. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 316 p.

El llibre objecte d'aquesta ressenya és un recopilatori, una compilació actualitzada de textos publicats entre 2001 i 2011 per dos estudiosos: Germà Colón i Antoni Ferrando. Després d'un breu pròleg signat pels dos autors i datat el mes de gener de l'any 2011, una pàgina sumària ens indica la procedència dels textos, ordenats segons la seva aparició en l'obra. El primer text és de Germà Colón. Es tracta d'una «versió integrada, ampliada i revisada de G. Colón, *Les Regles d'esquivar vocables*. Autoria i entorn lingüístic, Barcelona, IEC, 2001, i d'«Encara les Regles d'esquivar vocables», *Estudis Romànics*, 27, 2005, p. 219-225.» Aquest doble treball refós constitueix el primer apartat del volum i porta aquest epígraf: «Revisió crítica de les *Regles*». Tanquen aquesta primera part del volum unes referències bibliogràfiques i un índex de mots, dels mots que hi han estat estudiats, s'entén.

Tot seguit, i ja al segon apartat, trobem els treballs d'Antoni Ferrando, reunits sota aquest altre epígraf: «*Les Regles*: autoria, gènesi, criteris, context». Són cinc treballs, ordenats cronològicament, tots ells en «versió ampliada i revisada» pel mateix autor, aquests: «Sobre l'autoria de les *Regles d'esquivar vocables*, encara», *Els Marges*, 70, 2002, p. 67-98. «*Les Regles d'esquivar vocables*: una qüestió d'història cultural, de filologia i de sociolingüística diacrònica», *Estudis Romànics*, 27, 2005, p. 227-234. «La gènesi romana d'una norma lingüística catalana del segle xv», capítol del llibre de Nancy Da Benedetto i Ines Ravasini (eds.), *Traduzione e continuità di tradizioni*. Valencia a Bari, 2011, Lecce, Pensa Multimedia, p. 39-64. «L'orientació diatòpica de les *Regles d'esquivar vocables*», e.*Humanista* 18, 2011, en premsa. I finalment «Elio Antonio de Nebrija i Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars», capítol del llibre de Júlia Butinyà i Antonio Cortijo (eds.), *L'humanisme a la Corona d'Aragó* (en el seu context hispànic i europeu), Potomac (Maryland, EUA), Scripta Humanistica & Studia Humanitatis, 2011, p. 145-183. A continuació s'inclouen unes referències bibliogràfiques, un índex antroponímic i un índex de mots citats, eines útils per a la consulta d'aquesta segona part.

Finalment el tercer apartat és format per una edició anotada de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, a cura dels dos autors del volum.

Ara per ara, aquest que ressenyem és el darrer lliurament de tot un seguit de treballs que giren entorn d'una peça en català del segle xv, sobre el bon ús de la llengua, que ha despertat l'atenció de molts estudiosos, i també algunes passions de llarga durada. La qüestió, però, em sembla que encara no es pot donar per tancada i que vindran nous treballs a augmentar la bibliografia sobre les *Regles*. Ras i curt, aquesta compilació de treballs entorn de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* respon al fet que els dos estudiosos que la signen no estan d'acord amb Antoni M. Badia quant a la interpretació sociolingüística de les *Regles* ni l'atribució de la seva autoria a Pere Miquel Carbonell. Ferrando, en concret, considera que són imputables bàsicament a Jeroni Pau, que les hauria confegit en el marc de la cort roma-

1. Joan Veny, «Germà Colón, etimòleg». En Emili Casanova y M. T. Echenique, *El deler de les paraules. Les aportacions de Germà Colón a la romanística*, València: Universitat de València, 305-319, p. 318.

na del cardenal vicecanceller Roderic de Borja, i Colón creu que el component valencià i, doncs, la participació de Fenollar, és molt més important del que suposa Badia. Aquests són els eixos centrals de les seves aportacions. Per arribar a aquestes conclusions, Colón se centra sobretot en l'anàlisi lexicogràfica dels mots i Ferrando en el sentit de les prescripcions o proscripcions de les *Regles* i en el seu context.

Com els autors recorden en el pròleg, Antoni M. Badia i Margarit va fer la primera edició de les *Regles* l'any 1950. Badia va continuar treballant el text, de manera que l'any 1999 va dedicar un volum de 510 pàgines a una nova edició de les normes acompanyada d'un estudi exhaustiu en el qual reivindicava l'autoria de les *Regles* per a Pere Miquel Carbonell, i «tot seguit, va invitar els estudiosos de la història de la llengua i la cultura catalanes i, en concret, del lèxic català, a debatre les seues conclusions. Els autors d'aquest llibre que ara es publica hi vam participar des d'un primer moment [...] Tots dos vam coincidir a rebutjar la hipòtesi de Badia de considerar Carbonell com a autor de les *Regles* més enllà del treball de còpia i d'alguna manipulació, i tots dos hi vam advertir el pes del català de València». I afegeixen més endavant, a tall de conclusió (p. 11): «les *Regles* prioritzen no solament les formes més cultes dels mots examinats, sinó també, en cas de conflicte entre el sermo urbanus de Barcelona i el de València, l'ús, en la major part de les 'regles', de les preferències fonètiques, morfològiques i lèxiques d'aquesta darrera ciutat, capital cultural de la catalanofonia a la segona meitat del segle xv, en coincidència cronològica amb la decisiva presència romana de Jeroni Pau.»

En aquests dos paràgrafs que acabo de citar es resumeix l'aportació que han anat fent els dos estudiosos a la qüestió de les *Regles*, al llarg d'aquests darrers anys, després de l'aparició del volum de Badia. Anem a veure, destriada, tal com es presenta en el volum, l'opinió de l'un i de l'altre.

Per mostrar el que per a ell és «un component valencià importantíssim», Colón refon en un de sol dels treballs anteriors de 2001 i de 2004. En l'estudi que en resulta, Colón realitza «unes petites monografies» sobre una vuitantena de les 325 regles del conjunt, un treball molt útil perquè fa «precisions en un cert nombre de normes o regles, tot afegint algunes dades documentals d'interès i comparant els consells o recomanacions de les *Regles* amb el que topem als escrits de Carbonell i de Fenollar i en altres monuments de la llengua.» (p. 22). Les comprovacions de les opcions de Carbonell s'han fet sobretot a partir dels seus manuscrits autògrafs. Justament ja fa anys que penso que seria de gran utilitat comprovar l'aparició dels 325 mots de les *Regles* a les *Cròniques d'Espanya* de Carbonell, obra publicada relativament recent, i així digitalitzada, que permetria una cerca fàcil. Amb tot, la publicació de l'obra no va ser feta en vida de Carbonell, de manera que es podrien haver “modernitzat” alguns termes, respecte del moment en què va ser redactada per l'arxiver barceloní. Colón ens ha ofert un tast d'aquest estudi més exhaustiu que crec que encara està per fer. Després de la seva anàlisi, Colón n'extreu aquestes conclusions. D'una banda que «les contradiccions entre el que prediquen les *Regles* i la realitat dels escrits del nostre arxiver són paleses. Aquestes es constaten, entre altres inconseqüències, en l'ús que fa de mots rebutjats en les *Regles*.» (p. 101). I d'altra banda que «no trobem aquestes contradiccions en els escrits de Fenollar, el qual sí que devia ésser una persona primmirada en l'art de l'escriptura. No vull ni de lluny suggerir que totes les regles siguin de Fenollar, penso que aquest degué escriure alguna cosa, sigui un 'bandeig' o el que fos, sobre correcció i puresa de la llengua.» (p. 102). I encara aquesta altra: «Pedant com era l'arxiver, degué completar la nòmina, tot consultant el seu savi parent Jeroni Pau. Aquestes normes no són una obra literària, la qual s'hagués de publicar, sinó un paper utilitari i hom hi féu afegitons de tota mena.» (p. 103). Per afegir més endavant: «No em puc, però, imaginar un gran humanista com Jeroni Pau, i amb escreix malalt, redactant aquestes llistes. Més aviat hi veig Pere Miquel Carbonell demanant al seu il·lustre cosí què li semblava aquesta o l'altra paraula o expressió.» (p. 103). I rebla: «per acabar vull afirmar que, si d'alguna cosa estic cert, és que Carbonell no pot ésser l'autor intel·lectual de les *Regles*. Aquestes li vénen grans; ell és un col·leccionista d'escrits o d'opinions d'altri; opinions que van fer néixer les *Regles* en un ambient valencià, sens dubte per influència dels humanistes italians i no italians de la cort pontifícia dels Borja. [...] El que, tanmateix, per a ell era important és ficar el seu nom en qualsevol escrit. I en aquestes *Regles*, que diu que no són seves, hi arribà a ficar-lo (vegeu la regla núm. 48).» (p. 109).

El cas de la segona part del volum difereix de la primera ja des d'un punt de vista estructural. Antoni Ferrando, que n'és l'autor, ha escrit fins a cinc papers «concebuts i destinats per a públics diferents»,

després de l'aparició del treball de Badia de l'any 1999, amb l'objectiu de demostrar i difondre la seva tesi sobre l'orientació diatòpica de les *Regles* i «en favor de Jeroni Pau com a autor principal de les *Regles*», en el context humanista de la Roma del vicecanceller Borja, contraposada a la tesi de Badia de considerar-ne Pere Miquel Carbonell el seu autor. En comptes de refondre els treballs en un de sol, Ferrando ha preferit oferir els treballs sencers, revisats i ampliat, ordenats cronològicament. Com ell mateix reconeix, aquesta opció presenta «algunes repeticions evitables», que tanmateix ha mantingut «per facilitar al lector la contextualització del plantejament de cada un d'ells.» (p. 11). Per a la qüestió que ens ocupa, certament, hi ha algunes pàgines que haurien pogut suprimir-se. I hauria clarificat la posició de Ferrando, que ara cal espigolar en cadascun dels treballs, per arribar a la conclusió que en tots és la mateixa: l'autoria intel·lectual de les *Regles* no és de Pere Miquel Carbonell sinó de Jeroni Pau. Però aquesta segona part del volum té un interès que va molt més enllà de la revisió de l'autoria de les *Regles*. Antoni Ferrando assaja de fer història cultural i del pensament en el darrer quart del segle xv català, examina realitats estudiades prou recentment amb autors i textos molt més difosos. Em refereixo, per exemple, a l'estudi que posa en contacte Jeroni Pau i Antonio de Nebrija. Allò que evidencia Ferrando amb aquesta segona part és la plena acceptació per part dels estudiosos de la literatura catalana de la realitat de la importància de la producció llatina dins d'aquesta literatura, durant el segle xv, especialment. Amb aquests estudis, Ferrando fa difusió d'uns escriptors, com és ara Jeroni Pau, massa absents de les històries de la literatura catalana. Si les *Regles* serveixen de pretext per difondre l'obra dels humanistes llatins en el món de la filologia catalana, com és el cas d'aquest volum, ben vingudes siguin les *Regles* i la polèmica entorn de la seva autoria intel·lectual. Els dos primers treballs de Ferrando són paral·lels, en el temps, en el pretext i en la finalitat, amb els dos treballs de Colón refosos en aquest volum. Tots quatre junts haurien confegit un volum més unitari. Els altres tres textos de Ferrando van ser publicats tots tres l'any 2011 i provenen de publicacions pensades per a uns lectors diversos i no tan coneixedors del debat sobre les *Regles*. L'un va ser pensat per a un públic italià i tracta de la Roma dels Borja i de l'humanista romà Paolo Pompilio, gran amic de Jeroni Pau. Els altres dos van ser pensats per a un projecte sobre humanisme de recepció general a la xarxa que fa veure que revisa tot allò que s'ha fet, i avançat, en l'estudi de l'humanisme català durant el darrer quart del segle xx. L'aportació de Ferrando en aquest sentit és altament important perquè parteix dels treballs anteriors sobre humanistes com Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell. Així un d'aquests treballs és de caràcter metodològic i l'altre fa veure el contrast entre la situació sociolingüística entre Castella i la Corona d'Aragó, vista a través de la diversa "fortuna" política de Nebrija i de Pau.

Voldria fer un parell de reflexions a l'entorn dels dos grans protagonistes del volum de Colón-Ferrando; em refereixo, és clar, a Pere Miquel Carbonell i a Jeroni Pau.

Crec que ja és hora que deixem de referir-nos a Carbonell només amb els adjectius pedant i vanitós i, d'una vegada per totes, reconeguem i resituem el seu paper en la cultura catalana. No és la primera vegada que reivindico la seva figura i suposo que no serà tampoc la darrera. Em deixin, doncs, expressar el que penso d'aquest personatge amb tota la brevetat que sigui capaç. Carbonell era un golafre de les lletres, del saber, de materials nous i inèdits, de l'adquisició de nous coneixements, de la modernitat. I amb una tal avidesa ho copiava tot als seus manuscrits. A vegades amb criteri discernidor, a vegades amuntegant materials. Feia sovint de formiga, però sabia reconèixer una bona abella. I ell estava sobretot al servei de dos amos: del seu país i del progrés del coneixement, en el sentit que els humanistes havien inoculat en els esperits oberts, en el sentit d'avançar cap al futur amb un bon coneixement del passat. Que a vegades no encertava del tot el to, deu ser perdonable. Ningú no és perfecte. I Barcelona era, amb tot, un món petit. Sort de Jeroni Pau que li obria horitzons. Ell sí que va poder viure la vida que Carbonell anhelava i que les obligacions familiars li prohibiren. Li ho hem de retreure això? Fixem-nos un moment en els continguts dels seus manuscrits, vertaders tresors encara massa oblidats. Són el paral·lel a Catalunya del que van ser els manuscrits de Hartmann Schedel a Alemanya. Inscricions copiades a dojo amb la seva magnífica calligrafia, que en això no que no el superava Jeroni Pau, tot i que era ell qui li enviava els textos epigràfics. Les inscripcions, ja se sap, estan farcides d'abreviatures no sempre fàcils d'entendre. Doncs bé, Carbonell elabora el seu propi diccionari d'abreviatures. I com aquest podríem posar múltiples exemples de la modernitat que va representar Carbonell per a la història de la cultura catalana.

Una de les quals, em penso, van ser les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, un compendi de normes per parlar bé el català al segle xv. Si un és pedant reclamarà constantment l'autoria de tot el que escriu. Carbonell s'empara en l'autoria dels que realment saben: Jeroni Pau i Bernat Fenollar. N'hem de dir pedant o n'hem de dir prudent? N'hem de dir vanitós o n'hem de dir modest?

Jeroni Pau ha tingut una fortuna diversa al llarg dels segles. De reconegut prestigi al seu temps, amb un bon càrrec al costat de l'encara cardenal Roderic de Borja, l'home més poderós del moment, morí, però, sense un gran ressò a la seva pàtria, on havia tornat, malalt, cinc anys abans. La posteritat va aclamar i oblidar Jeroni Pau. Dionís Jeroni Jorba se'n va servir a bastament. Montaigne conegué i difongué un passatge de la seva obra més reeditada, segons que Joan Fuster va detectar. Però en un prou recent repàs a l'humanisme a Espanya es van oblidar d'incloure-l'hi.

Jeroni Pau sempre va de bracet, per bé i per mal, de l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell, el seu més fidel amic, parent i, perquè no dir-ho, deixeble en el sentit més ample del terme. Però anem pas a pas, des dels inicis. No li conec ni una sola línia en català a Jeroni Pau i ara el volen autor de les ja famoses, als nostres dies em refereixo, *Regles d'esquivar vocables i mots grossers o pagesívols*. Em sap greu de pensar-ho, i també de dir-ho, però em sembla que a Jeroni Pau no li importava, ni poc ni molt, l'elegància de la llengua catalana fins al punt de fer un recull, d'altra banda tan poc elaborat i tant de l'estil de Pere Miquel Carbonell, com el de les *Regles*. Té la factura de Carbonell, dels papers als quals Carbonell ens té acostumats. Tot ho fa en llatí Pau: la història de Barcelona, la carta sobre l'origen del nom de la ciutat. No fa cap recull d'il·lustres catalans, sinó de les Espanyes. Pau deixa a Carbonell la pàtria petita, el localisme, això és el català. Pau situa Barcelona al món, a Europa, i Europa es comunica en llatí, no en català.

Plantejaré la hipòtesi que Pau relega aquestes qüestions a Carbonell. L'exemple més evident en són les *Cròniques d'Espanya*, el *De viris illustribus catalanis*, les *Regles*. Carbonell menciona Pau a totes tres obres i ho fa de la mateixa manera, però les tres obres són seves. Perquè, no dubtarem pas de l'autoria de les *Cròniques*, oi? Ni del *De viris*, oi? I tant a les *Cròniques*, com al *De viris*, Jeroni Pau és ben present, com a mentor, com a inspirador.

Recordem de quina manera Carbonell menciona Jeroni Pau en les dues primeres obres, l'autoria de les quals mai ningú no ha posat en dubte. Em refereixo a l'opuscle *De viris illustribus catalanis* i a les *Cròniques d'Espanya*, mai no publicats en vida de l'autor. El primer text s'havia conservat manuscrit en el mateix còdex on també es conserven les *Regles* i les *Cròniques* havien estat publicades per primera vegada l'any 1547, trenta anys després de la mort de l'autor.

Just a l'inici del seu *De viris illustribus catalanis*, Pere Miquel Carbonell ens diu, en la traducció catalana que vaig donar en la meua edició de l'opuscle, de l'any 1988: «Després que algunes coses sobre els barons il·lustres d'Itàlia han estat recordades pel màxim orador genovès Bartolomeo Fazio, caldrà, doncs, enumerar molt oportunament els barons catalans de la nostra època certament il·lustres per a mi, el seu seguidor i conterrani. Perquè les nobles gestes de tan grans catalans, els més distingits pel seu talent i per la seva saviesa, em sembla que públicament s'han de mostrar amb tinta i ploma; alguns dels seus fets han estat extrets d'entre els fragments del meu compatriota el juriconsult Jeroni Pau, d'altres també han estat afegits per mi. Si alguns de nous de dia en dia es presentessin o bé inesperadament després excel·lissin per la seva fama, seran afegits a aquests que segueixen, si em resta encara vida. Ara, però, vaig per feina.» Cal recordar que, entre els barons il·lustres biografiats, apareixen Jeroni Pau i el seu pare Jaume Pau.

D'altra banda, a les *Cròniques d'Espanya*, que cito segons l'edició d'Agustí Alcoberro, Carbonell menciona Pau en diverses ocasions. N'he triat dues. Encara que la citació sigui llarga, no voldria deixar de donar aquí la primera menció, perquè em sembla que pot aportar llum a la qüestió que ens ocupa. Ja a l'inici de l'obra, al segon paràgraf del pròleg, llegim: «E com en diversos llibres de cròniques o hystòries moltes errors, rondalles e coses increhibles sien continuables per defectes de no haver hagut o fundament dels predits auctors aprovats de les gestes dels quals han escrit, o per culpa dels transcriptors; e desijant yo, Pere Miquel Carbonell, natural de la present ciutat de Barcelona e archiver de la majestat del sereníssimo rey nostre senyor, per clarificar lo meu flach enteniment qui vacil·lava legint tals errors e

inèpcies, majorment sobre lo fet del primer publador de aquesta Hespània, e de Celtibèria, e de Hèrcules, e de les coses après supseguides ans del temps dels comtes de Barcelona; e haze yo molt investigat e treballat de trobar-ne la veritat; e no podent aquella trobar axí promptament com volguera, recorreguí al que il·luminar a mi podia, home letrat y acutíssim, cosí meu, lo qual és lo magnífich misser Hierònym Pau, doctor en cascun dret, canonge y natural de la insigne ciutat de Barcelona, cubiculari del pare sanct papa Alexandre VI. Ab lo qual misser Hierònym Pau, e legint yo los cosmògraphos e històrichs aprovats, é trobat de tota aquesta gesta la clarícia e medul·la.»

Un altre passatge que em sembla il·lustratiu per als meus objectius és el que podem llegir quasi al final del capítol segon: «Açò no-s lig ne-s troba en auctors aprovats, e com ha dit a mi lo dit misser Hierònym Pau (corrector de les coses de les quals yo fas menció en ·XXII· capítols en la present història scrits), tal mot de Amposta desijaria ell saber algun aprovat auctor, altre que lo reverent archabisbe de Toledo per chronistes al·legat, qui de semblant cosa fes menció.»

I ara vegem de quina manera és mencionat Jeroni Pau a les *Regles*. Ja a l'inici llegim: «Mots o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar la lengua catalana, a juy del reverend mossèn Fenollar [e] misser Hierònym Pau e altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors.» A la regla 48, s'hi diu: «Aquests vocables de vaig anar a misser Hierony Pau ne a mi, Pere Miquel Carbonell, no par sían bons vocables.» I finalment voldria recordar encara que va ser ratllat el contingut del número 175, on també s'esmentava Jeroni Pau: «Additió per bé parlar la lengua catalana: feta per lo magnífich doctor e litteratíssim misser Hierònim Pau, canonge de Barcelona e altres perfetament pronuntians lo vulgar català.»

Hi ha una altra qüestió que potser caldria tenir present també: la mà que va copiar les *Regles*. Al *Repertori de manuscrits catalans* (1474-1620), vol. IV, p. 61, podem llegir: «creiem que cal recuperar una antiga hipòtesi de l'autora [Vilallonga] (Pau. Obres, vol. II, p. 211-213), segons la qual la mà que anota i corregeix l'*Hymnus panegyricus* pot ser la de Pau, més que més perquè el testimoni de Carbonell és clar: si la còpia no és prou polida, 'non enim culpa fuit scribentis sed edentis, qui post illius editionem multa emendavit et resecavit atque addidit' (f. LXXVIII); la mà reapareix als f. LXXV, LXXVI, LXXVIII-LXXXv, LXXXIII, CCv (en les *Regles d'esquivar vocables*, una altra obra en què el mateix Carbonell documenta la participació de Pau), CCXXXVI i CCLXXX.»

Així mateix, en la mateixa obra a la pàgina 62, llegim: «Al llarg del volum retrobem els epigrames, sentències i notes usuals dels llibres de Carbonell, ja recollits en altres lliuraments del present REPERTORI. P. e., al marge del f. III, nota sobre les grafies 'Ferdinandus' / 'Ferrandus', amb remissió a l'autoritat de Pau: 'Nota quia non bene scribunt qui scribunt Ferdinando, quia Ferdinando non est latinum, immo debent scribere Ferrando, ut vulgo eius nomen dicitur Ferrando et sic est declinandus Ferrandus, Ferrandi. Teste hic Hieronymo Paulo, barcinonensi, et aliis peritioribus doctoribus, poetis et oratoribus'.»

No dubto que Jeroni Pau és l'inspirador de les *Regles*, de fer un recull d'aquestes característiques, potser a imatge i semblança de les *Regole della lingua fiorentina* d'Alberti, o les *Regulae grammaticales* de Guarino da Verona (Roma 1491). No dubto que Pau sigui al darrere de l'opuscle, com és darrere de tota l'obra de Pere Miquel Carbonell. Però Carbonell va ser qui va fer la feina. De la mateixa manera que va passar amb les *Cròniques*. D'altres qüestions interessen a Pau. I Carbonell és prou capaç de confegir un recull com el que ha arribat fins a nosaltres. De la mateixa manera que és capaç de fer, com així va ser, un diccionari d'abreviatures epigràfiques. El duet Pau-Carbonell funcionava així. I funcionava bé. Sense Carbonell, la pervivència de Pau no hauria estat la mateixa. Es necessitaven. I devien parlar o escriure's més sovint del que ha romàs fins als nostres dies. No podem oblidar que Pau va viure a Barcelona els darrers cinc anys de la seva vida. Malalt, sí. Però amb la capacitat d'incidir, i molt, en l'obra de Carbonell.

Mariàngela VILALLONGA
Universitat de Girona
Institut d'Estudis Catalans